

такий пошук триває, в ЄС фактично реалізується концепція «спільного» суверенітету, згідно з якою формальний суверенітет розподіляється між інститутами ЄС та урядами держав-членів, але значною мірою він є спільним для них. Ця концепція цілком відповідає конституційним принципам лояльного співробітництва, субсидіарності і пропорційності, які характеризують сьогодні відносини між ЄС і державами-членами.

У підсумку слід підкреслити, що в теорії і практиці державного суверенітету залишається чимало відкритих і дискусійних питань, що потребують свого нагального вирішення. Для вітчизняної юридичної науки це передусім питання про межі державного суверенітету, яке має не тільки наукове, а й важливе політичне значення, особливо з огляду на інтеграційні наміри України.

Надійшла до редколегії 10.06.04

А. Степанюк, кандидат юридичних наук (НЮА України)

Об'єкт міжнародного приватного права

Останнім часом у теоретичній сфері міжнародного приватного права (далі — МПП) України активізувалась робота у напрямку написання і видання підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій та ін., в яких за більш-менш однаковою схемою змісту викладається матеріал загальної і особливої частин МПП. Очевидними об'єктивними вадами таких видань є те, що вони ґрунтуються на теоретичних розробках представників радянської системи права стосовно категоріального апарату, термінології та основних понять, які певною мірою вже не відповідають сучасному стану розвитку галузі права і науки МПП. Це й не дивно, адже наукових досліджень щодо розробки, обґрунтування, аналізу тощо основних теоретичних засад МПП в Україні майже не проводиться.

Подібне становище вкрай негативно позначається на розвитку науки, правовому регулюванні, підготовці фахівців права, адже через брак знань щодо базових засад МПП і нерозробленість його основних засад розвиток міжнародних стосунків на приватному рівні українських суб'єктів з іноземними контрагентами усклад-

нюється, а співпраця України з іншими державами у цьому напрямку унеможлиблюється.

Отже, перед наукою МПП на сьогодні стоїть невідкладне завдання щодо розробки правової теорії стосовно основного термінологічного апарату і його вдосконалення з метою поліпшення існуючого механізму правового регулювання, а також модернізації праворозуміння у зазначеній сфері, запровадження сучасних теоретичних розробок у правове поле МПП. Тим більше, що розробка системи правових категорій визнається засобом досягнення нових результатів у пізнанні, відображення результатів правових досліджень, встановлення подальших тенденцій і руху до нових результатів у правознавстві¹. Крім того, теоретична розробка базових для МПП категорій є особливо важливою під час процесу систематизації і кодифікації, що має місце у межах правової реформи, у тому числі в галузі МПП.

У цій статті пропонується визначитись лише відносно однієї категорії МПП — його об'єкта, що зумовлюється обсягом цієї роботи, однак не применшує значення даної правової абстракції для подальшого розвитку наукових уявлень щодо правових категорій МПП, розробки збалансованої системи теоретичних знань відносно основних термінів, які використовує МПП, а також перегляду основних законодавчих положень, які визначають засади правового регулювання відносин приватно-міжнародного характеру.

Як зазначає відомий російський теоретик права С. Алексєєв, загально визнано, що питання про об'єкт є однією з найбільш дискусійних проблем нашої юридичної науки, а щодо проблеми об'єкта права склалась недобра слава схоластичного, відірваного від життя питання². Цілком очевидно: якщо проблему об'єкта визнають настільки складним і заплутаним питанням в загальній теорії права, то вона ще більше ускладнюється, коли потрапляє до сфери галузевих юридичних утворень. Незважаючи на це, спробуємо дослідити проблему об'єкта МПП на основі як загальнотеоретичних, так і міжнародно-приватноправових уявлень про дану юридичну абстракцію.

Перш за все, для побудови теоретичної концепції об'єкта МПП слід визначитись з тим, що поняття об'єкта і предмета ототож-

¹ Див.: Васильєв А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы теории права. — М., 1976. — С. 133.

² Див.: Алексєєв С. С. Об объекте права и правоотношения // Вопросы общей теории советского права: Сб. статей / Под ред. С. Н. Братуся. — М., 1960. — С. 284, 307.

нюється передусім у філософській літературі. Так, відповідно до Філософського енциклопедичного словника об'єкт (від лат. *objectum* — предмет) — річ, предмет; а предмет, відповідно — річ, об'єкт у найбільш широкому сенсі¹. Тому доцільним буде і у межах юриспруденції взяти наведений постулат як даний, і відповідно до нього розглядати проблему об'єкта (предмета) МПП. І навіть незважаючи на те, що інколи у галузевій юридичній літературі пропонується розмежовувати наведені терміни і розглядати їх як різнопорядкові явища, що ставиться навіть в основу побудови теоретичної схеми розгляду окремих питань правового регулювання міжнародних приватних відносин, коли під об'єктом правовідносин розуміють суспільні відносини, а під предметом — цивільно-правові відносини з іноземним елементом², що не може бути визнано логічним і таким, що відповідає сучасній теоретичній концепції розгляду об'єкта права і правовідношення, слід визнати, що для адекватного розуміння об'єкта МПП важливого значення набуває саме отождошення цих двох понять (що буде покладено, зокрема, в основу даної роботи). Такий висновок слід зробити з огляду на те, що відповідно до прийнятних теоретичних розробок провідних науковців об'єктом права виступає таке поняття, що має відношення до всього права чи принаймні до якоїсь конкретної галузі права; об'єктом права як сукупності норм, що виражають волю правлячого класу, є суспільні відносини³. Разом із цим слід визнати, що правовідносини виступають саме результатом правового регулювання, а не його об'єктом чи предметом. Правовідношення як єдність форми і змісту не може бути предметом правового регулювання, воно — результат правового регулювання. Право регулює суспільні відносини, надаючи певним їх видам форми правовідношення⁴. Суспільні відносини, врегульовані нормами права, визнаються правовідносинами і аж ніяк не предметом чи об'єктом певної галузі права в усіх правових сферах, крім, напевне, МПП. Як вірно зазначав свого часу А. Рубанов, сьогодні лише в науці МПП предметом галузі вважаються правовідносини. Це уявлення є тео-

¹ Див.: *Философский энциклопедический словарь*. — М., 1997. — С. 313–314, 360.

² Див.: *Кудашкин В. В.* Правовое регулирование международных частных отношений. — СПб., 2004. — С. 47.

³ Див.: *Шуршалов В. М.* Международные правоотношения. — М., 1971. — С. 146, 147.

⁴ Див.: *Халфина Р. О.* Общее учение о правоотношении. — М., 1974. — С. 113.

ретично не виправданим. Норми, що входять до МПП, як і всі взагалі правові норми, регулюють суспільні відносини. У цій сфері, як і в інших, правовідношення можна тлумачити як результат урегульованості суспільних відносин нормами права і аж ніяк як об'єкт регламентації цих норм¹.

Наведене непорозуміння між об'єктом права і правовідношенням як результатом регулювання, а не предметом чи об'єктом права, виникло в науці МПП, очевидно, ще на початку ХХ ст., коли видатний російський учений М. Брун в одній із праць мав необережність зазначити, що у своїй основі всяке відношення є тільки життєве відношення, дане відношення є разом з тим і правовідношення², тим самим поставивши знак рівності між суспільними відносинами і правовідносинами. Таке отождошення мало для теоретичної думки МПП фатальне значення. Воно вплинуло на те, що об'єкт МПП став одним з найбільш дискусійних питань у науці МПП, що позначилось на подальшому розвитку праворозуміння і праворегулювання відносин міжнародного приватного характеру.

Це можна простежити, проаналізувавши підходи різних учених до визначення об'єкта МПП. Так, І. Перетерський у середині ХХ ст. визнавав, що МПП однаково *досліджує* взаємовідносини держав з різною ідеологією, різним суспільним устроєм; МПП *відстоює* зовнішні інтереси Радянського Союзу; *вивчає* ті цивільно-правові відносини, одним чи обома суб'єктами яких є іноземці у широкому значенні цього слова тощо³. А пізніше І. Перетерський і С. Крилов зазначали, що МПП *вивчає* особливу групу цивільно-правових відносин, а саме такі, які мають міжнародний характер⁴. Таким чином, названі автори визнавали за доцільне вказати на те, що МПП саме вивчає чи досліджує, а не регулює цивільно-правові відносини, що може бути характерним для науки МПП, а не для МПП як галузі права.

Л. Лунц не визначав власне поняття предмета МПП, вказуючи лише на те, що правові питання відносин між громадянами і ор-

¹ Див.: Рубанов А. А. Вопросы теории правоотношения в международном частном праве // XXVI съезд КПСС и проблемы гражданского и трудового права, гражданского процесса. — М., 1982. — С. 88.

² Див.: Брун М. И. Введение в международное частное право. — Пг., 1915. — С. 17.

³ Див.: Перетерский И. С. Система международного частного права // Сов. государство и право. — 1946. — № 8—9. — С. 21—26.

⁴ Див.: Перетерский И. С., Крылов С. Б. Международное частное право. — М., 1959. — С. 7.

ганізаціями, які виникають у міжнародному житті, належать до сфери міжнародного приватного права, а МПП як галузь правознавства є сферою відносин цивільно-правового характеру в широкому сенсі, що виникають у міжнародному житті¹ (хоча розділ I його праці називається — предмет і система МПП).

М. Богуславський також не надавав свого визначення предмета МПП, і обмежувався лише переліком відносин, що регулюють норми МПП².

Виходячи із складності, дискусійності і неоднозначності цього питання, нерідкою є і така ситуація, коли навіть сучасні підручники російських теоретиків не містять відповідного розділу чи підрозділу або параграфа, присвяченого визначенню об'єкта (предмета) МПП³, або, хоча і містять відповідний параграф, у назві якого фігурує «предмет» чи «об'єкт» МПП, але в його тексті марно шукати визначення зазначених понять⁴.

Проте слід зазначити, що не всі вітчизняні науковці ігнорують досягнення загальної теорії права, теорії і законодавства МПП при наданні визначення об'єкта зазначеної галузі права. Так, відповідно до визначення Г. Фединяк, МПП — «це система юридичних норм, спрямованих на регулювання міжнародних невлadних відносин з «іноземним елементом»⁵. Таке визначення слід визнати більш-менш вдалим, адже воно, хоча і визнає МПП системою юридичних (а не правових) норм, вказує на те, що об'єктом МПП є саме міжнародні невлadні відносини, чим підкреслює, що об'єктом певної галузі права є саме суспільні відносини, а не правовідношення, які постають результатом правового регулювання; а вказівкою на міжнародний невлadний характер підкреслює зв'язок цих відносин з іншими правопорядками; разом із цим, «лапки» в терміні «інозем-

¹ Див.: *Луц Л. А.* Курс международного частного права: В 3 т. — М., 2002. — С. 20–21.

² Див.: *Богуславский М. М.* Международное частное право: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 1998. — С. 18.

³ Див.: *Международное частное право: Учебник для вузов / Под ред. Н. И. Марышевой.* — М., 2000.

⁴ Див.: *Звеков В. П.* Международное частное право. Курс лекций. — М., 1999. — С. 5–18; *Ануфриева Л. П.* Международное частное право: В 3 т. Том 1. Общая часть: Учебник. — М., 2002. — С. 57–62; *Толстых В. Л.* Коллизионное регулирование в международном частном праве: проблемы толкования и применения раздела VII части третьей ГК РФ. — М., 2002. — С. 15–16.

⁵ *Фединяк Г. С.* Міжнародне приватне право. — К., 1997. — С. 9.

ний елемент» можна розглядати як усвідомлення його умовності при використанні для характеристики відповідних відносин.

Отже, виходячи з того, що в науці МПП відсутня одностайність щодо визначення об'єкта МПП як галузі права, а також його загальноприйнятне визначення в доктрині, проблема об'єкта МПП, очевидно, ще певний час породжуватиме труднощі при його визначенні. Тому метою цієї статті є спроба дослідження і розробки поняття об'єкта МПП на основі загальнотеоретичних і міжнародно-правових доктринальних напрацювань із залученням позитивного досвіду законодавчого визначення цього поняття в інших країнах світу.

Таким чином, з огляду на те, що теорія права визнає об'єктом права саме суспільні відносини, таке розуміння є доцільним прийняти за основу при визначенні об'єкта МПП. Разом із цим правовідносини МПП — це результат дії норм права на певні суспільні відносини, що не можуть фігурувати через це як об'єкт (предмет) права, у тому числі і МПП, адже право має впливати на неврегульовані суспільні відносини, а не навпаки.

Наступною необхідною складовою предмета МПП є вказівка на характер відносин, що охоплюється регулюванням норм МПП. З цього приводу дослідники МПП також не висловлюють одностайності. Так, для І. Перетерського і С. Крилова, Г. Матвеева відносини МПП є цивільноправовими¹, для Л. Лунца вони мають цивільноправовий характер у широкому значенні слова², для М. Богуславського — це цивільно-правові відносини у широкому значенні, під якими розуміють цивільно-правові, сімейні і трудові відносини³. Кузнецов М. під широким значенням цивільно-правових відносин розуміє майнові і особисті немайнові, трудові, сімейні і процесуальні відносини між громадянами і юридичними особами, а також відносини зазначеного характеру з державами і міжнародними організаціями⁴. В. Зєков вважає, що предметом МПП є також відносини у валютній, фінансовій і митній сферах⁵, однак такий погляд загалом не підтримується в науці МПП.

¹ Див.: *Перетерский И. С., Крылов С. Б.* Вказ. праця. — С. 7; *Матвеев Г. К.* Предмет, система и задачи дальнейшего развития международного частного права // *Советский ежегодник международного права.* 1978. — М., 1980. — С. 285.

² Див.: *Лунц Л. А.* Вказ. праця. — С. 21.

³ Див.: *Богуславский М. М.* Вказ. праця. — С. 18.

⁴ Див.: *Кузнецов М. Н.* Некоторые особенности развития международного частного права. — 1991. — №1. — С. 27.

⁵ *Зєков В. П.* Международное частное право. Курс лекций. — М., 1999. — С. 3—4.

Разом із цим слід зазначити, що сучасні теоретичні концепції, котрі стосуються визначення об'єкта МПП, відходять від громіздких формулювань, що містять у собі перелік тих відносин, на які спрямоване регулювання МПП. Крім того, сучасна правова наука вже не відчуває страху щодо використання терміна «приватний» при характеристиці об'єкта права певних галузей, а тому на зміну наведеним застарілим підходам у літературі пропонується використовувати термін «приватні відносини», що здатні охопити містким і широким значенням будь-які аспекти відносин у приватній сфері¹.

І, нарешті, третьою складовою, що характеризує предмет МПП, є зазначення того, що відносини виходять за межі одного або декількох правопорядків. Слід відзначити, що більшість авторів, які належать до радянської школи права або наслідують її теоретичні розробки не враховуючи сучасний стан розвитку науки, законодавства і практики МПП, у даному аспекті підкреслюють, що відносини повинні мати «іноземний елемент». Однак цей термін не охоплює всього різноманіття проявів приватних відносин, що виходять за межі одного правопорядку, він уже не відповідає сучасному стану теорії правовідносин, не показує реального зв'язку суспільних відносин з певною юрисдикцією, а тому його застосування у сучасному МПП не є доцільним чи бажаним. Очевидно, що замість використання терміна і концепції «іноземного елемента» слід сприйняти інший підхід, який відобразить зв'язок відносин з іншими правопорядками, а також вплив на регулювання приватних відносин регуляторів міжнародного публічного права.

Тому за даних умов видається за доцільне охарактеризувати об'єкт МПП як приватні відносини, що мають зв'язок з іншим правопорядком (чи правопорядками).

Слід зазначити, що на законодавчому рівні визначення об'єкта МПП через правовідносини (цивільні або майнові) здійснюють країни, законодавства яких були прийняті переважно до 80-х років ХХ ст., або ті країни, які й дотепер відчувають вплив радянської доктрини МПП (Казахстан, Вірменія, Беларусь, Киргизія, Узбекистан, Угорщина, В'єтнам, Єгипет, Китай, Литва, Монголія, ОАЕ, Естонія, Югославія). Чехія і Польща здійснюють визначення

¹ Див.: *Гаврилов В. В.* Международное частное право. — М., 2001. — С. 1–2; *Международное частное право. Учебник / Под ред. Г. К. Дмитриевой.* — М., 2000. — С. 11–13.

об'єкта через перелічення відповідних відносин. Одночасно, провідні сучасні законодавства у сфері МПП використовують визначення об'єкта МПП через фактичні обставини справи (Грузія, Австрія, Венесуела, Німеччина, Ліхтенштейн, Мексика); для Швейцарії визначальними є саме питання у сфері міжнародного спілкування; для Південної Кореї об'єкт визначається через соціальні відносини, які виходять за межі однієї держави; для штату Луїзіана (США) — це справи, що мають зв'язки з іншими штатами.

Таким чином, використання у проекті Закону України «Про міжнародне приватне право» визначення об'єкта регулювання МПП через категорію «приватноправових відносин з іноземним елементом» не є достатньо теоретично обґрунтованим, не відповідає сучасним науковим уявленням у сфері МПП, а також не сприймає законодавчі здобутки провідних країн світу при визначенні об'єкта даної галузі права.

Отже, належне праворозуміння абстракції об'єкта МПП має знайти відповідне визнання вітчизняними науковцями з метою подальшого вдосконалення категоріального апарату сучасного МПП, а також стати однією з передумов розробки законодавчої концепції в межах реформування МПП України.

Надійшла до редколегії 20.07.04